

Dorovský, Ivan

Co dal Balkán evropské a světové kultuře

In: Dorovský, Ivan. *Slovanské meziliterární shody a rozdíly*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 2004, pp. 9-18

ISBN 8021035307

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123478>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

CO DAL BALKÁN EVROPSKÉ A SVĚTOVÉ KULTUŘE

Tragická balkánská podívaná pro Evropu ještě neskončila – napsala nedávno Dubravka Ugrešičová.¹ Proto mám za to, že situace, do níž se národy a národnosti Balkánu dostaly v posledním desetiletí nikoli pouze vlastní vinou, vyžaduje, abychom ukázali na místo Balkánu v dějinách Evropy a její kultury. Je načase pozvednout ducha prostého balkánského člověka, jehož národ se sice osamostatnil, stal se však do určité míry papouškem v kleci, poslušným vykonavatelem cizích direktiv, podmínek, žádostí, ultimát, velkohubých rad, často ne zcela podložených kritik, prázdných prohlášení, nic neřešících výzev a verbálních slibů. Balkánské národy se dostaly do sítě mocenských konstrukcí osobních, místních, náboženských nebo morálních vztahů a také některých vlastních staletých iluzí a mýtů o velkém Řecku, Srbsku, Bulharsku, Albánii nebo Makedonii.

Poznamenejme, že až na výjimky balkánské národy v minulosti nikdy nebojovaly jeden proti druhému. Pokud docházelo k vzájemným válečným střetům, pak to bývalo v dávné minulosti, v 19. století i v posledních letech vždycky na podněty z venku, kvůli cizím zájmům.

V posledním desetiletí se hodně mluví a píše o Balkánu, nejčastěji však to bylo a je v souvislosti s občanskou válkou v Bosně v první polovině 90. let 20. století, s osmasedmdesátidenní vojenskou agresí některých zemí NATO proti Jugoslávské svazové republice na jaře roku 1999, následně s protektorátem Kosova a v těchto posledních dvou letech pak s válečnou aktivitou albánských mafiánských teroristů v jižním Srbsku a v Makedonii. Proto považují za krajně neaktvní, arogantní a urážející, když část současné naší i evropské nedoučené, nedostatečně poučené, jednostranné a často naivní denní publicistiky a diplomacie mluví o národech (v posledním desetiletí snad ze strachu z domnělého panslavismu převážně o slovanských národech) Balkánu, který byl v minulosti a zůstává dodnes jakousi laboratoří evropské diplomacie, jako o „barbarských“.

Mnozí němečtí, francouzští a američtí historikové, geografové a politici v minulosti i dnes nedovedli pochopit „psychiku“ Balkánu. V systému čisté špinavé, jak to označila Dubravka Ugrešičová, pro mnohé z nich představuje balkánský člověk nejnebezpečnějšího znečišťovatele. Jednou tak označují všechny Srby, podruhé Rumuny a Bulhary a všechny pravoslavné lidi, jindy zase pro ně označení balkánský znamená špinavý, nekulturní, nevzdělaný, prohnáný, podvodnický, zákeřný. Tento naivní a primitivní šovinismus mnoha občanů evropských států včetně četných českých a slovenských obyvatel je nejen projevem xenofobie, nýbrž také nebezpečné netolerance hraničící s misantropií.

Nebudeme ovšem moci nikdy dost dobře pochopit kterýkoli balkánský národ a jeho psychiku, budeme-li jej brát odděleně od jeho bezprostředního nebo

¹ Ugrešičová, D.: *Kultura lži*, Praha 1999, s. 55.

širšího balkánského okolí. K takovému osudovému nepochopení bohužel v posledním desetiletí u části světové diplomacie a politiky došlo. A mělo to pro balkánské národy i pro ostatní země Evropy velmi neblahé důsledky, které budou všechny národy společně i každý národ zvláště překonávat celá desetiletí.

Hranice Balkánského poloostrova byly v minulosti a jsou také dnes určovány různě. Někteří odborníci je vedou *od Terstu po východních úbočích Alp, přes Vídeň a dále po vnějších předhořích karpatského oblouku.*²

Po konferenci představitelů velmocí v Jaltě počátkem února 1945 vznikla dichotomie Západ-Východ. Trvala dlouho a prosazovala se v diplomacii a v mezinárodních vztazích. Postupně zmizel ze slovníku politiků a diplomatů pojem střední Evropa i pojem Balkán. Tak se stalo, že pod Východ spadaly po roce 1945 nejen státy střední Evropy, nýbrž také země Balkánského poloostrova. Na rozdíl od pojmu střední Evropa, který není přesně vymezen a obsahově definován, Balkán tvoří spolu s Apeninským a Pyrenejským poloostrovem jeden ze tří jihoevropských poloostrovů. T. G. Masaryk např. kladl centrum střední Evropy do Berlína, ale zahrnoval do ní také balkánské národy.

S probíhajícími společenskými, hospodářskými i vojensko-strategickými změnami v posledním desetiletí 20. století se v politice, diplomacii a publicistice mluví o střední, jihovýchodní a východní Evropě. Balkán se vytratil z mapy Evropy. Je z něho „jihovýchodní Evropa“. Přičítám to neznalosti historie (i zeměpisu) a ignoranci, že se dnes píše a mluví o Evropě (čímž se myslí především členské státy Evropské unie), do níž usilují „se dostat“ ostatní země, které jako by dosud patřily do jiného kontinentu.

Postupně se začalo zcela zapomínat, že Balkánský poloostrov tvoří zvláštní geografický, historický a kulturní celek od dob klasické antiky po dnešek. Tento balkánský organismus, který je evropskou částí Turecka spojen s Přední Asií nikoli pouze geograficky, má svou tisíciletou historii. Je to biotop, na němž po staletí žily, tudy procházely nebo dodnes žijí vedle sebe různé biotypy, tj. geneticky podobné nebo odlišné národní celky.³ Balkánské národy měly společné dějiny, společný historický osud.⁴

Americká a také část evropské diplomacie posledních desetiletí „zapomněla“, že Balkán je směsicí národů, národnostních menšin a etnických skupin, křížovatkou dějin, kultur a civilizací, že tvoří hranici mezi byzantským a latinským světem, mezi katolicismem a pravoslavím, mezi křesťanstvím a islámem. Na Balkáně došlo k značnému „křížení“ asijské, antické, byzantské a ostatní evropské kultury a ideologie.

Měli bychom proto poukázat na to, že Balkán a Mediterán jsou kolébkou evropské kultury a civilizace. Neříkáme to proto, abychom se snad šovinisticky

² Komárek, S.: Povaha Orientu, Tvar 7, 1993, s. 7. Týž: K povaze Balkánu, Tvar 52, 1994, s. 8.

³ Dorovský, I.: Kulturní přínos Balkánu. In: Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století, Brno 2000, s. 145–152.

⁴ V Evropě jedině v Albánii a na Černé Hoře najdeme zvyk, kdy mladé dívky přebírají úlohu mužů v těch rodinách, kde se jim nenarodili chlapci. Prohlásili je za děti mužského pohlaví. Dívky po celý život nosily mužské oblečení, vykonávaly mužské práce, nosily zbraně a vykonávaly krevní mstu.

„vychloubali“, nýbrž proto, abychom ukázali na přínos této důležité části Evropy v kulturních dějinách lidstva.

První svazek sborníku *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, který vyšel v pohnuté době roku 1940, měl za cíl jak ukázat, doložit a obhájit českou a slovenskou účast na vývoji evropské a světové kultury a civilizace, tak také stmelit český a slovenský lid a upevnit jeho sebedůvěru. Pozvednout v lidech národního ducha, probudit v nich historické povědomí ve chvílích největšího ponížení a ohrožení německým fašismem.

Sborník obsahuje mj. také několik studií o česko-slovensko-jihoslovenských myšlenkových stycích, o českém a slovenském podílu na rozvoji bulharské, chorvátské, slovinské, srbské i obecně balkánské kultury a vědy.⁵

V dalším výkladu se pokusím odpovědět stručně na mírně modifikovanou otázku sborníku, o němž jsem se zmínil: *Co dal Balkán Evropě a světu*. V jiných svých pracích jsem již dříve o tom pojednal podrobněji.⁶ S ohledem na vymezený rozsah se proto o balkánském přínosu mohu zmínit pouze velmi zkratkovitě.

Balkánský poloostrov je součástí Mediteránu a mediteránní kultury. Evropská i světová kultura a civilizace 20. stol. je vlastně syntézou přinejmenším arabsko-řecko-latinských znaků, jež mají svůj původ v Mediteránu. Tvoří základ tisícileté kontinuity intenzivního soužití a výměny zboží, osob, filozofických, vědeckých a uměleckých myšlenek, nových objevů, peněz, náboženství, čísel, slov, jazyků a písem i způsobů chování, životních postojů a vzájemných vztahů.⁷

Na Balkáně a v Mediteránu se zrodily četné „pozemské“ i „vesmírné“, „astronomické“ a astrologické legendy, mýty, filozofické a vědecké systémy. Nejvýznamnější řecký filozof Aristotelés a jeho učitel Platón byli z Balkánu. Vzpomeňme také např. na okřídleného koně Pegasa jako básnického oře (i přesto, že nejde o antickou, nýbrž o novodobou představu) i na další postavy této báje, které jako hvězdy obsadily oblohu: Kassiopeia, Andromeda, Perseus.

Všechna tři velká monoteistická (ale i polyteistická a panteistická) náboženství – hebrejské, křesťanské a islámské – vznikla sice na mýtickém jihu a skutečném Východě, ale vrůstala do duchovních tradic Evropy a do ostatního tehdejšího i později známého světa a výrazně formovala světonázorové, umělecké, právní a mravní představy evropské (europocentrické chápání) a světové civilizace. Všechna uvedená světová náboženství se dostala do „ostatního“ světa přes Balkán a Středozevní moře.

Arabské číslovky pronikly do ostatní Evropy přes Balkán a Středozeví. Nedovedeme si ani představit, jak bychom dnes při takovém prudkém rozvoji informatiky zápasili s římskými číslovkami. Nula a její různá hodnota v desetinné soustavě rovněž patří k arabským objevům.

⁵ Co daly naše země Evropě a lidstvu. II. část, reedice ELK, Praha 1999.

⁶ Dorovský, I.: Bibliografie, Brno 2000.

⁷ Dorovský, I.: Balkán a Mediterán, Brno 1997.

Předkové Řeků převzali od předindoevropského obyvatelstva spolu s jeho kulturou také slabičné písmo, tzv. lineární písmo B (pravděpodobně se vyvinulo z lineárního písma A).⁸

Řecká abeceda je přizpůsobená semitská (foinická) abeceda, tj. bylo do ní zavedeno označení samohlásek (epsilon, omikron, étu a omegu měla již místní iónská abeceda). Z alfabety vycházel Konstantin při sestavení hlaholice. Zavedení hláskového písma výrazně ovlivnilo další evropský vývoj. Národům Balkánu (Řekům) vdčíme mj. rovněž za to, že píšeme zleva doprava.

Koptské písmo má výrazné shody s řeckou abecedou, kterou si latinští Římané přepracovali a vytvořili si latinku.

Na Balkáně vzniklo mj. také byzantsko-slovanské meziliterární a obecně kulturní společenství, jež bylo vymezeno jak společensky, tak také nábožensky a jazykově. Územně jej tvořil areál byzantské říše, jaký byl v 9.–15. století.

Byzantsko-slovanské obecně kulturní společenství se fakticky začalo formovat již od 2. poloviny 9. století, kdy vznikl společný jazyk pro všechny Slované a kdy se začalo rozvíjet nejstarší slovanské písemnictví. Za jeho skutečný počátek považují vznik slovanského písma.⁹ Je spjat s činností soluňských filozofů a teologů Konstantina-Cyrila a Metoděje a jejich žáků na Velké Moravě. V *Předzpěvu (Proglasu) k Čtveroevangelii*, který patří k nejstarším dokladům slovanského metrického básnictví a jehož autorství je připisováno Konstantinu-Cyrilovi, je stanoven cíl jejich mise: *Nahé jsou všechny národy bez knih/ a nemohou zápolit beze zbraně/ s protivníkem našich duší*. Na počátku byzantsko-slovanského společenství by pak mohla stát Cyrilova myšlenka, kterou se hájil proti tzv. trojjazyčnickům: *„Zdaž nepadá déšť od Boha na všechny stejně? Nebo slunce nesvítí na všechny? Nedýcháme na vzduchu všichni stejně? Jak se tedy vy nestydíte připomínat jen tři jazyky a chcete, aby všechny ostatní jazyky a národy byly slepé a hluché?“*¹⁰

Sestavení hlalolského písma (a později na Balkáně vytvoření cyrilice) zahájilo nové stránky jak v dějinách slovanských národností, tak také v dějinách Evropy a celého lidstva. Nová písma zdůrazňovala samostatnost Slovanů a jejich nezávislost a měla epochální význam pro rozvoj slovanské osvěty a slovanského písemnictví, které bylo součástí evropské kultury. Překlad Bible do staroslověňštiny již v 9. století měl velký literárně historický význam, neboť je to dílo s mimořádně bohatým obsahem i z hlediska žánrového. Je v ní historický letopis, lyrika, řečnická próza i tragické sentence a žalmy, jsou v ní novely, povídky i publicistika novozákonních textů.

Soluňští bratři dovedně využili živý materiál makedonského soluňského nářečí a slovotvornou zkušenost řečtiny a překladem Bible do staroslověňštiny uvedli do duchovního života Slovanů svět obrazů, mýtů a legend, který zanechal nesmazatelné stopy ve slovanských literaturách i v literatuře světové. Staroslověňština byla po staletí jediným nebo téměř jediným komunikačním prostředkem četných slovanských i neslovanských národů. Jak výstižně napsal Mi-

⁸ M. Ventris a J. Chadwick v roce 1952 rozluštili některé památky lineárního písma B.

⁹ Vašica, J.: Literární památky epochy velkomoravské 863–885, Vyšehrad, Praha 1996.

¹⁰ Tamtéž, s. 251–252.

roslav Krleža, staroslověnština měla svou vlastní myšlenkovou, etickou, sociální a výtvarnou barvu, svou grafiku, /.../ jedním slovem svůj vlastní způsob umělecké tvorby.¹¹ Byzantská kulturní tradice totiž již připouštěla liturgii také v církevní slovanštině, která se tak zařadila k hebrejštině, řečtině a latině a stala se mj. čtvrtým evropským bohoslužebným jazykem.

U kolébky české kultury stáli soluňští bratři Konstantin a Metoděj a jejich žáci. Jejich příchod na Moravu a jejich různorodá překladová i původní literární činnost v prvním spisovném jazyce Slovanů byly impulsem k dalšímu rozmachu kultury, písemnictví a osvěty, které měly více nadetnický, mezislovanský charakter. Vývoj jednotlivých „přednárodních“ literatur a kultur a formování středověkých slovanských národností vedly k rozvoji styků Slovanů mezi sebou i ke kontaktům s jinými etniky a jejich kulturou uvnitř i vně byzantské říše, k slovanskému kulturnímu a jazykovému rozvrstvení a k některým dalším etnickým, jazykovým a kulturním procesům. Mnozí historikové i kulturologové si možná neuvědomují, že islámská kultura vznikla převážně na území byzantského (byzantsko-slovanského) společenství, že se spolu s křesťanstvím a církví stala byzantskou kulturou v tom nejširším slova smyslu.

Hagiografické, homiletické, rétorické a jiné byzantské texty i folklorní stereotypy byly výchozím modelem veškeré literární i překladatelské činnosti v areálu Slavia Orthodoxa. Tento model sloužil jako prototyp, jako vzor, jako kánon nejen v jazyce a ve stylistice, nýbrž také v postupech, v přístupu k textu a jeho výkladu, v etice i ve stylu při tvorbě originálních i překladových děl.

Díla přeložená především do arabštiny, hebrejštiny a řečtiny pak byla dále překládána do staroslověnštiny a latiny a z latiny např. do italštiny, němčiny, holandštiny, angličtiny, dánštiny a do dalších evropských jazyků.

Řecká kulturní tradice byla přítomná jak na Balkáně, tak také v Přední Asii, v Mediteránu a rovněž v ostatní Evropě.

Díky byzantsko-slovanskému meziliterárnímu a obecně kulturnímu společenství vznikla nejen dvě slovanská písma, nýbrž také tři literární školy, které významně přispěly k rozvoji slovanského písemnictví, teologických učeních a osvěty a tím obohatily evropskou kulturu o četné nové prvky.¹²

Předseda prvního parlamentu samostatné České republiky Milan Uhde, který popřel jakýkoli význam cyrilometodějské mise, prokázal politickou zasklenost a kulturní nedoučenost. Do střední Evropy pronikalo křesťanství se svou vyšší kulturou nikoli pouze ze západu, ale také z východu. Takové pronikání znamenalo nejen vzájemné obohacení, nýbrž také vzájemný střet obou kultur. Zapomíná se, že první slovanská literární škola vznikla právě na Velké Moravě v době, kdy zde působili soluňští bratři Konstantin a Metoděj a jejich žáci. Zvláště za druhého období Metodějova arcibiskupství (874–885) rozvinula bohatou činnost překladatelskou i původní – poznamenal Josef Vašica.¹³ Staroslověnská literatura, která tu vznikla, byla vysoce umělecká a svědčí o genialitě jejich tvůrců.

¹¹ Krleža, M.: Krása je skutečnost, Praha 2000, s. 188.

¹² Dorovský, I.: Balkánské meziliterární společenství, Brno 1993, s. 3–16.

¹³ Vašica, J.: cit. dílo, s. 93.

Značně početnou moravskou literární skupinu tvořili převážně Slované z okolí Soluně, kteří sem přišli spolu se svými učiteli. Z nich se pak po smrti slovanských apoštolů výrazně projeví zejména Konstantin Preslavský, Kliment a Naum, kteří po vypuzení z Moravy nadále rozvíjeli na slovanském jihu myšlenky svých učitelů a vytvořili v bulharské Preslavi druhou a na březích Ochridského jezera v Makedonii třetí slovanskou literární školu.¹⁴

Jednomu z Metodějových moravských žáků Konstantinu Preslavskému bývá připisováno vytvoření cyrilice na základě řeckého unciálního písma, kterou prosazoval s dalšími pracovníky své literární školy a kterou bulharský kníže Polořek Simeon (893–927) brzy po nástupu na trůn prohlásil za oficiální písmo.

V průběhu staletého vývoje cyrilometodějské tradice v české i slovenské literatuře a kultuře, která trvá dodnes, se nejčastěji zdůrazňovaly dvě základní myšlenky, jež byly spjaty se soluňskými bratry a s jejich žáky: myšlenka jazykové, národní a náboženské rovnoprávnosti a myšlenka slovanské sounáležitosti.¹⁵ Patrně v tom především spatřoval jejich přínos evropské kultuře a civilizaci a z toho vycházel papež Jan Pavel II., když Cyrila a Metoděje prohlásil před několika lety patrony celé Evropy.¹⁶

V Istrii, Dalmácii a na ostrovech v Jaderském moři se používala nejen staroslověnština, nýbrž se také rozvíjela neoficiální činnost mnoha hlaholitů (glagolášů), které, jak napsal M. Krleža, papež po staletí krotil synody, edikty, legáty, sněmy, bulami a neustálým kázeňským a inkvizičním vyšetřováním, sub iudice iuris canonici, začalo se už v jedenáctém století objevovat strašidlo bogomilství.¹⁷

Bogomilství jako sociálně-náboženské heretické učení, nazvané tak podle svého zakladatele, navazovalo na maloasijské manichejské a paulikiánské dualistické učení. Objevilo se na Balkáně celých šest století před evropskou reformací a bylo mnohem radikálnější, než byla reformace. Bulharští, makedonští a bosenští kataři a krstjani zprostředkovali podobným lidovým sektám v Itálii, ve Francii i v Německu předněvýchodní manicheismus. Bogomilské apokryfní texty, které vznikly v Bulharsku, Makedonii, v Bosně, v Itálii a ve Francii, byly psány slovansky, okciténsky a latinsky. Spolu s ostatními starozákonnými a novozákonnými apokryfními literárními texty výrazně ovlivnily četná díla a autorů ve slovanských i v ostatních evropských národních literaturách. Dodnes jsou zdrojem tvůrčí inspirace, jak to dokládá román bulharského prozaika Antona Dončeva (nar. 1930) *Podivný rytíř Posvátné knihy* (Sofie 2000). Pojednává o tom, jak se texty bulharských bogomilů dostaly ve 13. století do rukou jihofrancouzských kacířů. V době, kdy jednání člověka dosáhlo vrcholu netolerance a krutosti, svobodný duch z Balkánu překročil hranice mnoha jazyků, feudálních panství, provincií a království a předznamenal nástup evropské renesance.

¹⁴ Koneski, B.: Ochridska književna škola. In: Slovo. Vajsov zbornik, Zagreb 1957, s. 177–194.

¹⁵ Dorovský, I.: Cyrilometodějská tradice v českém a slovenském písemnictví. In: Balkán a Mediterán, s. 109–126.

¹⁶ Jedlička, Fr.: Svatí Cyril a Metoděj. In: Hrdinové a věštcí českého národa, Přerov 1948, s. 7–21. Též Veselý, J. M.: Co dává Velehrad Evropě, Olomouc 1994, s. 3–6.

¹⁷ Krleža, M.: cit. dílo, s. 197.

Bogomilské kacířství a jeho ornamentální plastika, bosenské sarkofágy (stecci), fresky a baziliky dokazují, jak napsal M. Krleža, že se na území od Korutan a Blatenského jezera, od Soče a Istrie po Kosovo a Ochrid rozvíjela osobitá kultura, která sice přijímala tvůrčí podněty francko-karolinské, římsko-benediktinské, cařihradské i benátské, rozvíjela se však podle principu: *nedám se podrobit ani v písmu, ani v jazyce, ani v soše, ani v obraze, ani v církví, ani v politice.*¹⁸

Z ornamentiky a dekorativních motivů bosenských bogomilských náhrobků, které vznikaly od 11. století do pádu Bosny pod nadvládu Turků (1463), se mj. dovidáme o radostech života, o kráse zvířat, bylin, květin, zpěvu a tance. Od počátku 16. století je pak v Bosně, v tomto morálně intelektuálním centru albigenického odporu po pádu katarénské Provence, zaměnily sevdalinky – jeden z nejreprezentativnějších žánrů bosenské ústní lidové slovesnosti a lidového umění vůbec. Ostatně také v lidových písních odhalujeme provensálské motivy.

Tím, že se na území Balkánu protínal římský (latinský) a cařihradský (řecký) kruh, vznikaly např. ve 12. a 13. století originální nástěnné fresky (ikony) v mnoha kláštrech a kostelích (Sopoćani, Mileševo, Morača, Gradac, Nerezi, Peć, Dečani aj.). Plastické a perspektivní zobrazení postav na mnoha stovkách ikon, originálních skulptur a náhrobních kamenů (sarkofágů) se objevilo na Balkáně téměř celé století před Giottem (asi 1266–1337), který svými freskovými cykly předznamenal nástup umění renesance.

Typickým příkladem vzájemného působení, kulturního i jazykového prolínání a obohacování je dubrovnická renesance, jež je spojena s činností italských humanistů, kteří na pobřeží Dalmácie zakládali ve 14. století italské školy. Spolu s polskou renesanční kulturou tvoří jedinečný fenomén ve vývoji slovanských i ostatních evropských národních literatur. V Dubrovnické republice vznikala básnická a dramatická díla psaná latinsky, italsky a charvátsky.

Dnes se v literární vědě hodně mluví a píše o hermeneutice. Přitom se však zapomíná, že jedním z jeho zakladatelů byl charvátský protestantský historikograf, filolog a filozof Matija Vlačić Ilirik (1520–1575, známý v odborné literatuře pod latinskou podobou svého jména jako Matthias Flacius Illyricus).

V rámci balkánského i mediteránního meziliterárního společenství byl normálním jevem bilingvismus a polylingvismus. Ať už šlo o charvátsko-latinský, italsko-latinský, slovansko-řecký nebo slovansko-turecký aj. bilingvismus. S tím souvisela též intenzita překladatelské aktivity z řečtiny do slovanských jazyků nebo z latiny do italštiny (a naopak) či do charváštiny a slovinštiny. Přitom ani v nejmenším nepopírám, že latinské písemnictví tvořilo významnou spojnicí veškeré evropské kultury. Byl to nadnárodní fenomén par excellence.

Balkánské národy mají např. podobné nebo stejné staré a nové lidové písně o xenitey, o pečalbarstvu (gurbetčijstvu) a o hajducích, armatolech a kleftech. Ústní lidová slovesnost je nejbohatší a nejdůležitější složkou kulturního dědictví jak jižních Slovanů, tak také např. Řeků nebo Albánců. V období romantismu nadchla Goetheho, bratry Grimmovy i celý evropský vzdělaný svět. Lidová píseň *Hasanaginica* byla záhy přeložena do 16 jazyků. V jihoslovanské lidové

¹⁸ Tamtéž, s. 201.

slovesné tvorbě spatřovali mnozí evropští tvůrci právem vysoké umělecké hodnoty.¹⁹ Zájem např. A. S. Puškina o jižní Slovany se znovu výrazně projevil po tom, co francouzský básník Prosper Mérimée vydal roku 1827 v Paříži sbírku mystifikací srbských, ilyrských, bosenských, charvátských a hercegovských písní pod názvem *La Guzla*.²⁰ Mluvílo se o ní tenkrát v celé Evropě. Plodem Puškinova zájmu byl cyklus *Pesni zapadnyh slavjan* (1832–33). O „pravosti“ Mériméeovy *La Guzly* nepochyboval ani znalec slovanské lidové poezie Adam Mickiewicz. Pochvalně se o ní vyjádřil J. W. Goethe. Vyšly překlady v češtině.

Také lidové tance (chorá, chorí, ora, kolo) balkánských slovanských i neslovanských národů, které se pojí s veselými i smutnými životními zkušenostmi, obřady, svátky mládí, svobody, lásky a nezbytnosti harmonického soužití, mají společný původ, podobné nebo stejné motivy a přitom jsou výrazně národní. Jsou srbské i rumunské, řecké i bulharské, makedonské nebo albánské. Tance jako je bulharská račnica, řecké kleftiko nebo sirtaki, makedonské teškoto, aramiskoto nebo kalajdziskoto jsou filigransky dokonalé a nezaměnitelně národní a zároveň jsou nadnárodní, obecně balkánské. A tudíž zároveň evropské. Každý z nich je kouzelným a okouzlujícím lyrickým baletem, plným vášnivé poezie a nenapodobitelné ukolébavkové něhy. A mnohé z nich vyjadřovaly nejen radost ze života a z práce, nýbrž také odpor proti cizí nadvládě.²¹

Kolik lidových písní má Balkán: srbské, slavonské i slovinské, epirské, thesalské, lerinské, kosturské, nestramské, charvátské i dalmatské, černohorské, kosovské, záhorské, kačaunské, vlašské, lické, bosenské, dobrudžanské a tak bych mohl pokračovat a vypočítávat další desítky. Všechny lidové písně balkánských národů mají mnoho společných rytmických a melodických prvků. A zároveň právě rytmus je to, co je vymezuje a odlišuje. Jejich text spolu s melodií vyjadřuje radost i smutek, smích i pláč, panenský stud i nespoutanou nevázanost, tíseň, strach i zoufalství, lásku i nenávisť. Ať chceme nebo ne, jsou nedílnou součástí evropské kultury, stejně jako obohacují evropskou kulturu neuvěřitelně pestré, bohatě zdobené a barevně sladěné lidové kroje jednotlivých balkánských národů.

Národy Balkánského poloostrova, jejich bohatá ústní lidová slovesnost a jejich stará i nejnovější literatura a kultura tvoří nedílnou součást Evropy a evropské kultury a civilizace. Z ní čerpají nejvíce tvůrčích podnětů a sílu k upevnění svého národního vědomí, své morálky a své každodenní praktické filozofie. Například přísloví *Pes, který štěká, nekouše, Velké ryby požírají malé ryby, Jaký pán, takový krám* jsou snad celoevropská, jinak ovšem má každý evropský národ svoje anekdoty, přísloví či pořekadla, které jsou zvláštní a liší se od anekdot a pořekadel v jiných národních kulturách. Tak jako v Evropě existuje bohatství různých anekdot, mnoho společných přísloví a pořekadel, tak také

¹⁹ J. W. von Goethe totiž žádný slovanský jazyk neovládal. Podle něj se slovanský jazyk dělí na dva hlavní dialekty – severní a jižní. K severnímu řadil např. ruštinu, polštinu a češtinu, k jižnímu slovinštinu, bulharštinu a srbštinu. Hasanaginici přeložil z „přiloženého francouzského překladu... mit Ahnung des Rhythmus und Beachtung der Wortstellung des Originals“.

²⁰ Mérimée, P.: *La Guzla*, Paris 1827.

²¹ Popovski, K.: *Teškoto sé pomalku prepoznatliv makedonski igraoren simbol*, Utrinski vesnik, 28.4.-2.5. 2001, s. 14.

existuje mnoho národních celků. Lidová moudrost odmítá prázdné blábolení a vyhýbá se nejasnostem. Proto více věřím v evropský Zusammenklang (souznění, souzvuk), než v Gleichklang, jak by řekl J. W. Goethe.

Balkán, který je neprávem nazýván barbarský, dal evropské a světové kultuře dílo tří nositelů Nobelovy ceny za literaturu. První z nich je těsně spjat s Bosnou. Je jím Ivo **Andrić** (1892–1975), v jehož románech *Most přes Drinu* (česky 1948, 1970), *Travnická kronika* (česky 1958, 1964), *Prokletý dvůr* (česky 1961) a v mnoha povídkách jsou výrazné realistické akcenty a historické vědomí o osudu jednoho národa ve víru válek a neštěstí. Je v nich citlivá filozofie lidské samoty, nepochopení a prokletí, věrná básnická kronika lidí z tohoto koutu světa, jejich lidských tragédií a otřesů, jejich vznešenosti a sverepé pochybnosti, jejich šlechetnosti i nečistého zla, jejich víry v člověka. To vše a mnohé jiné je Andrićovo svědectví o rodné Bosně.²²

Slunce a moře a velikost i tragika antických dějin patří mj. k velmi frekvencovaným námětům v poezii dvou novořeckých nositelů Nobelovy ceny za literaturu Georgiose **Seferise** (1901–1971) a **Odyssease Elytise** (1911–1996). První z nich se při udílení Nobelovy ceny přiznal a vyznal, že *pochází z malé země, která tvoří skalnatý výběžek ve Středozeří, jehož jediným bohatstvím je práce jeho lidu, moře a slunce*. Moře, jeho jas, jeho tajemství, jeho nedozírnost, hukot a pěny slaných vln i ostrovy jsou přítomny téměř v každé Seferisově básni.²³

Náměty svitu slunce a moře jsou časté rovněž ve verších **Odyssease Elytise**. Také jeho *temné rty sají z prsou moří*. Také on je nadšen pohledem na *překrásné paprsky, které rozehvívají mořskou svatozář, zná slunce spravedlnosti, které prosí, aby nikdy nezapomnělo na jeho zem, která Na jedné straně dotýká se Asie/ na druhé straně Evropy/ a přece osaměle stojí na moři i ve vzduchu!* Elytissova poezie je plná jasu a barev. Je to typická mediteránní tvorba. Kritika ji nazvala egejskou poezií.²⁴

V průběhu staletí se tak navrstvily, proluly a srostly, ovlivňovaly se nebo stály v protikladu prvky nejrozličnějších národností: konfese i báje, jazyky, zvyky a obyčeje, politická uspořádání i zákonodárství, filozofické myšlenky i empirické poznatky, gestikulace, kulinářství i požitkářství, frekvence mluvy i odpolední siesta, obdiv k přírodě a smysl pro krásu. Pod životodárnými paprsky slunce tak vznikl neobyčejně životaschopný a neustále se obnovující, obohacující se a inspirující neopakovatelný mediteránní svět a mediteránní zoon politikon se svými městy, se svou mediteránní literaturou a kulturou, typ člověka, který bychom mohli nazvat **Homo balkanicus et Mediterraneus**.

Již před více než deseti lety jsem napsal, že homo balkanicus je typ Evropana, jenž setrvává na nejstarších tradicích tohoto zeměpisného regionu a na zvláštním způsobu života. Vědomí balkánskosti či mediteranismu neznamena pouze příslušnost k této části našeho kontinentu, nýbrž především k zvláštnímu balkánsko-mediterránnímu společenství. Balkánský génius loci má své svébytné

²² Slovník slovanských spisovatelů. Za redakce I. Dorovského zpracovali I. Dorovský, M. Mikulášek, J. Pelikán, I. Pospíšil, Praha 1984, s. 10.

²³ Bílá v sousedství modré. Deset současných řeckých básníků, Praha 1986, s. 27 a 83n.

²⁴ Dorovský, I.: Balkán a Mediterán, s. 19.

prvky v každé národní literatuře a kultuře. Přitom homo balkanicus je zároveň schopen přijímat a tvůrčím způsobem rozvíjet hodnoty jiných meziliterárních a obecně kulturních společností.²⁵

Balkánský člověk, homo balkanicus, se inspiroval západními i východními hodnotami a modely způsobu života a myšlení, nepodřizoval se jim však nikdy zcela. A snažil se vždycky vzepřít jakékoli cizí nadvládě a hledat spojence proti ní.

Mám-li to shrnout, pak bych uvedl, že balkánské národy měly a mají četné společné rysy, které se projevovaly v duchovní a hmotné kultuře, ve způsobu života, života v rodině, v geneticky příbuzných a odlišných jazycích, v lidových tradicích, obyčejích a ročních zvykoslovných cyklech, v hrdosti na svůj původ a příslušnost k svému národu, v národně literárním procesu, v lidových písních, bájích, pověstech a legendách, ve výtvarných a hudebních projevech, v architektuře a ikonografii, ve vzájemném působení, obohacování, popírání i prolétání a prolínání, ve vzájemném hledání skutečných, fiktivních i mýtologických stimulativních analogií, v napodobování dokonalejších filozofických názorů a idejí, tvůrčích osobností, národů a kultur, v antropogeografii, geopolitice, v právu i v bezpráví, které se na nich často páchalo a bohužel dodnes páchá, v individuálním i společném odporu proti zotročiteli a nepříteli i v odvěké touze žít svobodně. Na Balkáně se zrodilo samo slovo **demokracie** a také obecně balkánské heslo **Svoboda nebo smrt**.

Národy Balkánského poloostrova si zachovaly jazyk, mnohé pohanské zvyky, rodinné obyčeje i kalendářní svátky, způsob stavění i tkaní, úctu ke chlebu jako symbolu plodnosti a rituál stolování, úctu k člověku i smysl pro pravdu a spravedlnost, kult k předkům, rytmus a rozvržení pracovního dne.²⁶

Evropské bohatství působí dnes uprostřed všeobecného rozkladu a zmatku perverzně jako klíčka z ryzího zlata, vykládaná drahokamy, napsal již v roce 1933 jeden z největších charvátských, balkánských a evropských slovesných tvůrců 20. století Miroslav Krleža (1893–1981). *Je typickým evropským jevem,* pokračuje prozíravě Krleža, *že největší evropské pravdy byly vysloveny pod šibenicemi, na popravištích, ve vězeních a na kalváriích a že se pak tyto ukřižované a poplivané pravdy stávají evropskými prapory a vlají po věky.*²⁷

Domnívám se proto, že by si mnozí západoevropští i středoevropští (včetně českých) politici, literární a kulturní tvůrci měli již konečně uvědomit, že Balkánský poloostrov je spolu s Mediteránem jako kulturně historickým fenoménem kolébkou evropské kultury.

²⁵ Dorovský, I.: Homo balkanicus?, Universitas 3, Brno 1990, s. 42–48.

²⁶ Balkánský člověk např. nesnídal. Jedl pouze dvakrát denně. Poprvé kolem jedenácti hodin dopoledne, podruhé při západu slunce. Snídaně, tzv. fruštuk (z něm. Frühstück), se objevila až v 19. století nejprve ve Vojvodině, odkud postupovala směrem na jih. V Makedonii se např. začalo snídat až po balkánských válkách 1912–1913, a to ještě pouze v majetnějších rodinách.

²⁷ Krleža, M.: Kartografie lidské hlouposti, Praha 1999, s. 12.